

nyek összepakoltak a lakásokban, hol megszálltak, s magokkal vitték. Fosztogatásra a helyi lakosságot is bízatták. Emberéletben, épületben kár nem történt, tüzeset elé nem fordult, de ezt is inkább lehet köszönni az isteni gondviselésnek, mint az oláhoknak, kik csűrben perzselték a disznót.

Az okozott károkat felbecsülő bizottság megállapítása szerint belső emberek közül lelkész 2 613 korona, énekvezér 7 709 korona 40 fillér kárt szenvedett terményben, háztartási, berendezési, ruházati, és vegyes cikkekben. Az egyházközség kára szintén a kárbecsülő bizottság megállapítása szerint 451 korona. Ebbe bele van számítva a beszennyezés által használhatatlanná tett úrasztala értéke, valamint az orgona megrongálása által előidézett kár is. Az egyházközséget ért kárról lelkész a keblitanács 1916. december 24-én tartott gyűlésén jelentést tett, s az akkor felvett jegyzőkönyv 1. pontja alatt névszerint fel vannak sorolva az oláhok itt-léte alatt elvesztett egyházközségi ingóságok. Ez ingóságok jegyzéke a leltári érték megnevezésével, s lelkész, énekvezér károsodásáról szóló kimutatással 1916. december 30. – 140-1916. lelkészi iktató szám alatt, a székelyudvarhelykörü esperesi hivatalhoz Oklándra elküldetett az egyházi főhatósághoz való fölterjesztés végett.

Az egyházközségi klenódiумok egy régi, keresztelő kannának használt teafozó ón kanna kivételével lelkész Dombi Pál keblitanácsos, volt egyházközségi gondnokkal a templom padozata alá, a fal tövében ásott kb. fél méter mély gödörbe rejtette el, ugyancsak oda helyezve az anyakönyveket, értékpapírokat, takarékpénztári betétkönyveket is. Mindezek kemény papírdobozban voltak elhelyezve, s a kihányt földdel letakarva. Lelkész értesítette az elrejtés helyéről énekvezért is, s jelentést tett a püspöki hivatalnak. Visszatérése után mindent épen és hiánytalanul megtaláltunk az elrejtés helyén. Levéltár és más könyvek hiánytalanul és sértetlenül megmaradtak.

A búzakepét hívek már befizették volt, a zabkepekés is több mint felét behordták az oláh hadüzenet előtt és után, de az oláh megszállás előtt. A behordott zabot belső emberek kárrá vallották. Akik nem szolgáltatták be zabkepejüket, a keblitanács határozatából befizethették szemül és pénzül is. Előbbi esetben egy 25 kévés kalangya helyett 2 véka (50 liter) zabot, vagy 1 véka (30 liter) szemes kukoricát, utóbbi esetben 10 koronát kellett beszolgáltatni. Keblitanács határozatának a hátralékosok kevés kivétellel eleget tettek. Kik nem fizették meg ilyen alakban, azok a következő évi kepe beszolgáltatáskor adják meg hátralékos kepejüket is.

Jelen jegyzőkönyvnek egy példánya E. K. Tanácshoz való felterjesztés végett megküldetik a székelyudvarhelykörü esperesi hivatalnak, egy példánya bemásoltatik az egyházközség határozati jegyzőkönyvébe. Zoltán Sándor lelkész, Györffy István egyh. jegyző, ifj. Szász István gondnok."

Közl: Gerendás Lajos

A reménytelenségből a bizonytalanságba

Epizódok az 1944 őszi észak-erdélyi menekülés történetéből

Több érv szólhat amellet, hogy érdemes körüljárni a kérdést – lényegében ugyanazok a tényezők, amelyek nehezé is teszik a gyér számú forrás értékelését. Meghatározó szerepet játszik, hogy az észak-erdélyi menekülés történetének monografikus feldolgozására – nyilvánvaló politikai-ideológiai okokból – évtizedeken keresztül nem kerülhetett sor.

1944 őszén, az események forgatagában természetesen nem kezdődhetett meg az értékelés, az elemzés – ráadásul az akkori magyar hatóságok, illetve a politikai és katonai vezetők nem voltak egységes véleményen a tekintetben, hogy feltartóztatni, korlátozni, segíteni vagy éppen előírni kellene-e a lakosság menekülését. Később, a front nyugat felé haladtával az erdélyi menekültek áradata együtt hömpölygött tovább az anyaországiakkal. Egyre kevésbé jelentett különleges, s így önállóan kezelendő problémát az övék.

Az impériumváltás után pedig érthetően mindkét országban kínos kérdés volt a hatalom számára, hogy a népesség jelentékeny része „a lábával szavazott” az új ideológiai és nemzetállami berendezkedésről. A menekülés érzelmi és ésszerű okait, körülményeit, méreteit és kö-

vetkezményeit feltáró vizsgálatról, azaz egy megtervezett, tudományos igényű kutatómunkáról szó sem lehetett.

Az elmúlt évtizedek összes mulasztása ezen a téren sem pótolható, hiszen az egykori menekültek közül sokan már nincsenek az élők sorában. A kortársak naplójának, írásba foglalt visszaemlékezéseinek szerepe így természetszerűleg felértékelődik: egyikük, a Szilágyságból menekült Nagy István memoárja és előszóban előadott emlékezései állnak ennek a dolgozatnak a középpontjában is. A történészek és statisztikusok még a menekültek számát is csak megbecsülni tudják, egymáshoz képest olykor jókora eltéréssel. Úgy tűnik, hogy miként az észak-erdélyi menekültek sorsát, úgy a menekülésre vonatkozó történeti irodalmat is áthatja a bizonytalanság.

A könyörtelen realitás: a hadi helyzet alakulása

A menekülés okai között szokták emlegetni – nemcsak az észak-erdélyi, hanem általában a magyarországi menekülésre gondolva –, hogy a hivatalos propaganda hatására a lakosság nagy tömegei nem vetettek számot a nyilvánvaló ténnyel: közeledik, s hamarosan el is éri az országot a front. Ha mindezzel már idejében tisztában lettek volna – folytatódik a gondolatmenet –, a menekülés vagy sokkal kisebb méreteket ölt (hiszen józanul senki sem számíthatott rá, hogy valahol magyar területen megállítják a szovjet csapatokat), vagy legalábbis mérséklődik a pánik (hiszen aki akart, még viszonylag békés körülmények között, mozdítható vagyontárgyaival együtt távozhatott volna). A Szilágy megyei Nagy István története azonban azt bizonyítja, hogy még azoknak a menekülése is kapkodóvá vált 1944 őszén, akik aligha hitkozhattak tájékozatlanságra vagy naivitásra.

Az 1944-ben 22 éves Nagy István egyáltalán nem élt zárt világban. Az ország túlsó végén, Sopronban volt erdőmérnök-hallgató, s a nyugati végeken nemcsak a többi egyetemistától szerzett híreket, hanem késő estéknél a londoni rádió adását is meghallgatta. Nagyjából tisztában volt a hadi helyzettel, így azzal is, hogy „Erdély nagy veszélyben van, ha a háborút elveszítjük”. A márciusi német bevonulás után, még a vizsgák előtt – rossz előérzettel – hazautazott a szilágysági Selymesilosvára. Az ilosvai református segédlelkész rádióját hallgatva tudta aztán meg, hogy elkezdődött a franciaországi partraszállás. „A harcok félelmetes méreteket öltöttek, s feltételeztük, hogy ez már a vég. Mármint Németországnak.”¹

Az Erdélyt fenyegető veszély az 1944. augusztus 23-án bekövetkezett román kiugrással öltött határozott formát. Augusztus végén megindult a román királyi hadsereg felvonulása a már négy esztendeje magyar fennhatóság alatt álló Észak-Erdély ellen, s megtörténtek az első komolyabb román–magyar fegyveres összetűzések is.² A magyar vezetés, amely tudott a Romániát korábbi szövetségesei megtámadására kötelező fegyverszüneti megállapodásról, a támadást megelőzendő szeptember 5-én elrendelte az erdélyi csapatok előrenyomulását Torda irányában. Szeptember 13-án a 3. magyar hadsereg is behatolt Dél-Erdélybe, és néhány nap alatt visszafoglalta Aradot. A beérkező szovjet páncélosok azonban nemsokára megállították a magyar előretörést, és október 8-án a tordai fronton is elkezdődött az általános visszavonulás. Két napra rá a magyar csapatok kiűrtették Kolozsvárt, amely szerencsére megmenekült attól, hogy utcai harcok színterévé váljék.³

A Keleti-Kárpátokban még kitarító német és magyar csapatokra, valamint az otthonuk elhagyására készülő (vagy már útra is kelt) erdélyi magyarokra nézve az a támadás jelentette az igazi veszélyt, amelyet Malinovszkij hadosztályai Arad és Temesvár térségéből indítottak Kélt-Magyarország ellen, október 6-án. A szovjet páncélosok Nagyváradtól nyugatra Debrecen, illetve Nyíregyháza és Csap irányában robogtak előre. Fennállt a lehetősége annak, hogy elvágják a Tiszához való visszavonulás útját, két magyar és egy német hadsereget zárva egyetlen óriási – a sztálingrádihoz hasonló – katlanba.

A németek ezúttal résen voltak, s Debrecen térségében ellentámadásba mentek át, hogy megállítsák Malinovszkijt. Az október 10-e és 22-e között lezajlott és német „elhárító győze-

¹ Nagy István: Nyugati fogságban. Emlékek Erdélytől az Atlanti-óceánig. 1944–1946. Kaposvár, 1995. 9–11. old.

² Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban. Bp., 1992. 171. old.

³ Uo. 172–174. old.

lemmel” zárult debreceni tankcsata következményeként a Kárpátokból és Erdélyből a bekerítés veszélye nélkül vonulhattak vissza a német–magyar csapatok.⁴ És még átkelhetek a Tiszán a menekültek végeérhetetlennek tűnő oszlopai is...

Észak-Erdély mindenesetre elkerülte a nagyobb háborús pusztításokat. A debreceni páncélosütökzet alatt és után, október 26-ával bezárólag a magyar csapatok kiűrtették Erdélyt.⁵

Erdélyiek döntés előtt

Szinte lehetetlen felméri, hogy az észak-erdélyi lakosság – vagy szűkebben: az észak-erdélyi magyar értelmiség – szeptember közepe előtt milyen mértékben volt tisztában a katonai realitásokkal. A londoni rádiót hallgató és soproni kapcsolata révén is tájékozott Nagy István esete aligha számított tipikusnak. A román kiugrás előtt az erdélyiek többsége számára még nem volt kézzelfogható és a legszűkebb lakóhelyet is veszélyeztető valóság a háború. Szeptember elején pedig – a preventív magyar támadás első sikereinek hangulatában – könnyű volt hinni a propagandának. „A magyar sajtó ujjongott. A lelkes hangú cikkekből azt lehetett kiolvasni, hogy Dél-Erdély most már néhány napon belül újra magyar lesz.” Egyenesen a katonai vezetőknek kellett közbelépniük Budapesten, hogy megakadályozzák a közvélemény téves informálását, és így megóvják az ország népét a csalódástól.⁶

Észak-Erdély magyar polgári kormánybiztosa szintén felvilágosító munkába fogott: a honvédség tordai előrenyomulását követően azonnal felvette a kapcsolatot a város magyar vezetőivel, s kérte őket, hogy „ne ringassák magukat illúziókban, mert olyan mamuthadsereg közeledik felénk, amellyel szemben képtelenség lesz helytállani”. Igyekezett elérni, hogy a magyar lakosság – az elkövetkezendőkre is tekintettel – ne provokálja a románokat.⁷

A katonai erőviszonyok azonban néhány héten belül gyökeresen megváltoztak Erdélyben, s ez azoknak is felnyitotta a szemét, akikhez a sajtópropaganda ködfüggönyén át addig nem jutottak el a közeljövő hadi helyzetét reálisan – tehát sötétben – látó katonák és politikusok figyelmézetési. Apróbb-nagyobb jelek persze már korábban is voltak. Egyesek közülük – látszólagos jelentéktelenségük miatt – az utókor szemében szinte a komikum határát súrolják, mégis jól mutatják, hogy az élet már kizökkent a mindennapi kerékvágásból. Szeptember folyamán Nagy István unos-untalan döglött lovakat látott a zilah-sarvasági országot árkaiban; a fiatal egyetemista úgy találta, hogy senki nem törődik velük, még a cigányok sem. Meggyőződésévé vált, hogy mindez csalthatatlan jele a közelgő hadi eseményeknek...⁸

Ráadásul Erdély keleti részéből már útra kelt a menekültek első hulláma: a többszörös szovjet túlerővel vívott súlyos harcok után ugyanis szeptember közepén megkezdődött a Székelyföld polgári kiűrtése. „Mintegy háromszázezer ember vált földönfutóvá, úgyszólván egyik napról a másikra. Hosszú kocsisorok kígyóztak német és magyar katonai fedezettel az –anyaország felé.”⁹

A német csapatok visszavonulása szintén kijózanító (vagy éppen bizonytalanságot és féelmet keltő) hatással lehetett az erdélyi magyar lakosságra. Szeptember közepén a Zilah közelében fekvő Selymesilósvára, Nagy István falujába is beszállásoltak egy német századot. Ez az egység a Regátból menekült Erdélybe az augusztusi kiugrás után. A testileg-lelkileg leromlott katonák tíz napig a mezőn talált káposztán, répán és karalábén éltek, míg valahogy átvergődtek a Kárpátokon, sokuknak ekkor már fegyvere sem volt. Szeptember végéig maradtak Selymesilósván, ahová pihenőre vezényelték őket. Amikor továbbindultak, a századparancsnok egy rongyos, már nem használt felsőkabátot kapott az ilosvai református lelkésztől – Nagy István édesapjától –, hogy védje az esőtől. A parancsnok – civilben türingiai tanító - hálsán megköszönte az „adományt” és a vállára vette... „Hol volt már az a rátarti, snájdig német tiszt? A háború vége felé járt, vereség és teljes visszavonulás minden fronton. Most már

⁴ Uo. 183–184. old.

⁵ Száz Zoltán: Erdély védelmében. Bp., 1996. 53. old.

⁶ Gosztonyi Péter: i. m. 172–173. old.

⁷ Bethlen Béla: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Bp., 1989. 163. old.

⁸ Nagy István: i. m. 16. old.

⁹ Gosztonyi Péter: i. m. 176. old.

szégyenérzés nélkül fel lehetett venni eső ellen a rongyos civil kabátot. A legbiztosabb jele annak, hogy elvesztettük a háborút, mondotta édesapám.”¹⁰

Malinovszkij és a 2. Ukrán Front délről indított támadása aztán újabb és minden addiginál egyértelműbb bizonyítékokkal szolgált arra, hogy egy korszak – az észak-erdélyi magyar világ – a végéhez közeledik. Október elején már Zilah térségében is hallani lehetett a Nagyvárad felől hangzó ágyúszót. Ez méltán döbrentette meg a Szilágymegyei magyarokat, hiszen a szovjet hadsereg úgyszólván a hátuk mögé – közéjük és az anyaország közé – került. A kolozsvári újságban a nagyváradi harcokról, a bevonult zilahi diákok elesteréről lehetett olvasni. Aki menekülni akart, nem várhatott tovább.¹¹

Kik és miért menekültek?

A pártállami érában megjelent munkák azt hangsúlyozták, hogy a magyarországi területekről (nem csak Észak-Erdélyből) elsősorban a nagybirtokosok, a gyártulajdonosok, a szélsőjobboldali pártok, illetve az ellenforradalmi rendszer közismert képviselői futottak el. Ugyanakkor azt sem lehetett elpalástolni, hogy „sokan menekültek ún. középosztálybeliek, hivatalnokok, értelmiségiek, sőt kétkezi dolgozók is”.¹²

Kétségtelen, hogy a magyar földbirtokosok nagy számban hagyták el Észak-Erdélyt a kritikus 1944. szeptemberi–októberi napokban. Selymesilosvárról is elment Leitner Elek és családja, a legnagyobb birtokos, s a lelkészek tudták, hogy a szintén tehető Antal Barna már készülődik. Olyan birtokos is akadt, aki kijelentette, hogy marad. „Nálunk odahaza állandó beszédtema volt ez – emlékezett Nagy István. – Édesapám általa hívta meg Antal Barnát, hogy beszéljünk erről, de az nem jött el. Néhány nap múlva tudtuk meg, hogy háza népével együtt egy előre lefoglalt vagyonban titokban elment Sarmaságról. Felesége a sarmasági báró leánya volt, velük együtt indultak útnak.”

A teljes magyar lakosságú Selymesilosvárról a két földbirtokoson kívül többek között elmenekült a jegyző, távozott Szócs Zoltán, a mindössze 23 éves igazgató tanító, Málnási László, a szintén fiatal segédlelkész, s október közepén családjával együtt útra kelt az 56 éves református lelkész, Nagy Lajos is...¹³ Zilahról október 16-án utazott el Budapestre Jósika János főispán.¹⁴ Kolozsvárt a menekülők tömegével együtt az ott lakó magas rangú tisztek is sietve elhagyták, hatalmas szállítókocsik segítségével, családostul, ami persze fokozta a pánikot.¹⁵ Valószínűleg mégis az a megállapítás járt legközelebb az igazsághoz, hogy a források szűkös voltára, illetve a teljesség igényével készült összegzések hiányára való tekintettel nincs lehetőség a menekültek társadalmi státusának számszerű bemutatására.¹⁶

Ami Észak-Erdély helyzetét talán leginkább megkülönböztette az anyaországi területektől, az az ottani magyarság elé kirajzolódó s kettős félelmet keltő jövőkép volt. Szülőföldjüket nem egyszerűen a szovjet, hanem a szovjet és a román megszállás fenyegette. A székelyföldi Szárhegy előljárósága pl. úgy határozott, hogy ha a szovjetek foglalják el előbb a környéket, senki se menekül, de ha a románok érnek oda hamarabb, „akkor mindenki szedi a sátorfáját, és fegyelmetlenül elhagyja a falut”.¹⁷

Az erdélyi magyarságnak egy emberöltővel korábbiakról voltak már ismeretei a román megszállás lefolyásáról és következményeiről. A sérelmek etnikai alapú bizalmatlansághoz vezettek, ez pedig a kritikus időkben feloldhatatlan féleleméretté kérgesedett. Nagy Lajos, az ilosvai református lelkész természetesen nem felejtette el, hogy csak hajszál híján menekült meg, amikor 1919-ben a román fegyveresek kivitték az erdőbe, egy fa alá állították, s kötelet hurkoltak a nyaka köré.¹⁸

¹⁰ Nagy István: i. m. 18. old.

¹¹ Uo. 18. old.

¹² Somlyai Magdolna: Történelemformáló hétköznapiak. 1944 ősze – 1945 tavasza. Bp., 1985. 18. old.

¹³ Nagy István: i. m. 18–21. old.

¹⁴ Bethlen Béla: i. m. 198–199. old.

¹⁵ Katona Szabó István: A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia. 1944–1948. Bp., 1990. 20. old.

¹⁶ Somlyai Magda: i. m. 289. old.

¹⁷ Bartis Ferenc: Rácsok között Romániában. Erdélyben éjfélkor virrad. Bp., 1988. 9. old.

¹⁸ Nagy István (1922–2001) ny. kaposvári erdőmérnök közlése nyomán.

A református lelképásztorok közül, akik hivatásuknak tekintették, hogy erősítsék a magyarság identitástudatát, összetartozását, 1944 őszén is sokan váltak célpontjává a kegyetlenkedő román szabadcsapatoknak. A magyar hadsereg és közigazgatás visszavonulása után azonnal megkezdődtek a tisztán etnikai gyűlölségből fakadó megtorlások. Nyárszón a rátörő csoport elől csak éjszaka, alsóneműben tudott kimenekülni lakásából a református lelkész és felesége, s az ördögkeresztúri lelkészrel ugyanez történt. Kendilonán viszont egész családjával együtt lemeszárólták a magyar lelkészt – szintén az erdőbe hajtva ki őket. Hasonló módon végeztek Kispetri lelkészével,¹⁹ de olyan magyar falu is volt, ahol a lelkész házaspár kétségbeesésében önkézzel vetett véget életének.²⁰ Ekkor került sor a szárazaljai, egeresi és gyantai vérengzésre. A magyar lakosság elleni további kegyetlenkedések megfékezésére vezették be Észak-Erdélyben a szovjet katonai közigazgatást.²¹

A szocialista történetfelfogás szerint a menekülést elsősorban a propaganda motiválta, „a nagy többség tudatlanlanságból és félelemből kelt útra”.²² Az előzmények és a következmények ismeretében azonban ez a félelem Észak-Erdélyben aligha nevezhető megalapozatlannak. Az „uralkodó osztálynak” minősülő gazdagabb magyar tulajdonosréteg nyilvánvalóan nagyobb veszélyben volt a kettős – ideológiai és nemzeti – uralomváltás idején, mint a többi magyar, békés rendszerváltozásra azonban a front elvonultával sem számíthatott senki. A baloldali gondolkodású Katona Szabó István édesanyja is jobbnak látta, ha már szeptember közepén elhagyja Kolozsvárt. Fia szerint „azt mondta, ő még egyszer nem akar a románok uralma alatt élni. Elege volt a kisebbségi sorsból... Nem látta olyan rózsásnak a jövődőt, mint én.” A szerveződő kommunista párt vonzáskörébe került Katona Szabó István viszont nem menekülhetett, már csak azért sem, mert az utolsó hetekben valamennyi ismerősét maradásra biztatta. És meg volt győződve róla, hogy „az erdélyi magyarság számára nem az ismert, keserves kisebbségi sors tér vissza, hanem egy olyan korszak következik, mely az ország minden nemzetisége számára a teljes jogegyenlőséget biztosítja”.²³

A selymesilovsai lelkész minderről nem volt meggyőződve. Amellett, hogy egy magyar református lelképásztor családjának valóban volt mitől tartania 1944 őszén Észak-Erdélyben, az is a menekülés gondolatát érlelte meg a közeljövő kilátásait mérlegelő Nagy Lajosban, hogy fia, István katonaköteles fiatalember volt, tehát ilyen időkben „a legjobb préda”. Amikor erről szó esett otthon, a lelkész felesége sírógörcsöt kapott, s kijelentette, hogy „azonnal induljunk, mert az oroszok és a románok biztosan elvisznek egy csomó embert a faluból, elsősorban a papot és családját...”²⁴

Mint később beigazolódtott, már nem sokkal a román közigazgatás bevezetése után megkezdődött a magyarok tömeges elhurcolása Selymesilovától néhány kilométerre fekvő város, Szilágysomlyó környékén. A Maniu-gárda önkéntesei végigrabolták a magyar iparosokat és kereskedőket, a Szilágysomlyó melletti falvakból pedig „otthonról szedték össze és vitték a különböző internálótáborokba a magyar férfiak színe-javát”. A Maniu-gárda aktivitását némileg magyarázza, hogy nemcsak Selymesilovsa fekvő Szilágysomlyó közelében, hanem Badacsony község is Iuliu Maniu szülőfaluja...²⁵

Nagy Lajos lelkésznek még egy tényezőt figyelembe kellett vennie, amikor a menekülés kérdését latolgatta: csak két évvel állt nyugdíj előtt, s a nyugdíjalapot, amely az ő befizetéseivel gyarapodott éveken keresztül, már Budapestre menekítették. A közvetlen életveszély elkerülése mellett arra is gondolnia kellett, hogy ő és családja miből fognak megélni majd.

¹⁹ Bethlen Béla: i. m. 189–190. old.

²⁰ Nagy István szóbeli közlése nyomán.

²¹ Hetven év. A romániai magyarság története. 1919–1989. Szerk.: Diószegi László, R. Süle Andrea. Bp., 1990. 49–50. old.

²² Somlyai Magda: i. m. 19. old.

²³ Katona Szabó István: i. m. 27. old.

²⁴ Nagy István: i. m. 19–20. old.

²⁵ Kosztin Árpád: Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben. Bp., 2000. 111. old. – Kosztin megállapításainak lényegét aligha lehet kétségbe vonni, mindazonáltal egyes adatai felületesnek tűnnek. Így pl. megkérdőjelezhető, amit ugyanitt közöl, hogy október 15-én értek volna Zilahra a szovjet csapatok. Másnap Nagy Istvánék még békésen hagyhatták el a közeli Ilosvát, s Bethlen kormánybiztos is csak 16-án reggel távozott a városból. Lásd Bethlen Béla: i. m. 199. old.

A menekülés számos és csak egyénileg értékelhető oka mellett tehát biztosan hatással volt a menekülők döntésére a vagyoni féltése (legalábbis azoknál, akik magukkal tudták vinni értékeiket), a kommunista hatalomátvételtől való – részben a propaganda hatására visszavezethető, részben valóságos tapasztalatokon alapuló – iszony, s nagyon hangsúlyosan az a félelem, amelyet a már megismert román nemzetállami politika és a reváns vágyától feltűzött román szabadcsapatok keltettek a magyar lakosságban.

A menekülés öngerjesztő folyamatát természetesen a közeledő front hírei, majd közvetlen jelei indították be: visszavonuló, toprongyos német és magyar csapatokkal, a polgári menekültek első csoportjaival, a menekülés tényét már nem palástoló hivatalos rendelettel, csatában elesett barátok halálhírével, az ágyútűz nem is olyan távoli morájával, az út árkában heverő lótetemekkel. Úgy tűnik viszont, hogy az Észak-Erdélyből menekülőkre nem volt jellemző az a „minden tudatosságot nélkülöző illuzórikus elképzelés”, hogy „az országnak csak egy része, az is csak átmeneti időre válik hadszíntérre”.²⁶ Nem elsősorban a front elől menekültek, hanem az elől, ami utána következett.

Az indulás

Az észak-erdélyi menekültek sem akartak előbb útra kelni, mint ahogy feltétlenül szükséges volt. Az ő gondolataikban is racionális érvek csaptak össze az irracionális, érzelmi szempontokkal. Csakhogy számos esetben az ésszerűség érvényesülése nem a maradást, hanem a sürgős távozást jelentette... Az a száraz megállapítás, miszerint ők is akkor kerekedtek fel, amikor a helyben maradás veszélyei nagyobbak tűntek fel az ismeretlenbe való menekülés megpróbáltatásainál, valódi emberi tragédiákat takar.

Október első felében különösen nehéz volt elhagyni a szilágysági dombokat. „A gyönyörű időben érett a szőlő a hegyen – írta Nagy István – s mi arról beszélgettünk, hogy ha mégis elmegyünk, oda az idei termés, akár szőlő, akár kukorica, akármi, de odavan az életünk is teljesen, mert ha az ember kiteszi a lábát az otthonából, már sehol sem lelhet ugyanolyan nyugalmat és biztonságot...”²⁷ A jónak ígérkező szüretremlítést tesz Észak-Erdély kormánybiztosa is, aki október 15-én, a szovjet megszállás előtti utolsó órákban néhány kilométerre onnan, a Zilah melletti szőlőhegyen sétált. Szomorúan látta, hogy néptelenek a szőlők, a Mezes-hegység szerpentinjein viszont folyamatosan hömpölyög a menekülők áradata.²⁸

Nagy Lajos lelkész végül is akkor döntött az indulás mellett, amikor a jegyző felajánlotta, hogy csatlakozzon hozzá, ő gondoskodik szekerekről, de ha sokáig vár a válasszal, akkor mással fog szövetkezni. „Alaposan meghánytunk-vetettük a dolgot, s másnap igenlő választ adtunk. Az egyik disznót gyorsan levágattuk, s mindent, amit csak lehetett, kolbászba tettünk, a többit lesütöttük, és fazekakban helyeztük el jól besózva. A legszükségesebb ruhákat bőröndökbe pakoltuk személyes holmijainkkal együtt. Aztán megállt a tudomány, mert egy ekhós szekérre nem sok fér el.”²⁹

Nagy István a selymesilosvai zsidók elhurcolására emlékezett ekkor. A magyar közigazgatás bevezetésével Észak-Erdélyre is kiterjesztették a zsidótörvényeket; 1944 nyarán pedig Ilosvárol is összeszedték a már régen ott élő zsidókat, és gyalog hajtották őket a tíz kilométerre fekvő városba. „Zokszó nélkül, csendben vonultak végig a falun, s lakosság a kerítések mögül hallgatagon figyelte a menetet. Anyámmal a virágoskertünk sövénye mögül elszorult szívvel néztük ez gyalázatosságot... Már régen elszállt a gyászos menet pora, de mi mélyen meghatva s megalázva még sokáig kint álltunk a kerítés mögött.”³⁰ Most az ilosvai magyar menekülők is hasonlóképpen jártak, mint néhány hónapja a zsidók, azzal a különbséggel, hogy őket senki sem kényszerítette távozásra a hadi helyzetet kívül.

Szeptemberben Kolozsváron is felfordult a világ. Az Erdélyi Párt három embere előzőleg Szalontán járt azzal a céllal, hogy kipuhatolják: milyen a polgári lakosság sorsa az ellenséges megszállás alatt. Az ő nyugtalanító tapasztalataik, valamint a magyar csapatok visszavonulá-

²⁶ Somlyai Magda: i. m. 21. old.

²⁷ Nagy István: i. m. 18. old.

²⁸ Bethlen Béla: i. m. 199. old.

²⁹ Nagy István: i. m. 19. old.

³⁰ Uo. 12. old.

sa nagy hatást keltettek a kolozsvári magyar lakosság körében. Fejvesztett csomagolás kezdődött,³¹ és hamarosan valóságos menekültáradat indult el a városból. „Bútorokkal zsúfolásig megrakott teherautók száguldoztak, majd minden utcában rakodtak, aki tehetett, a vasútra hordatta ki holmiját, és ott várakozott, míg vagonhoz jutott.”³²

Október 15-én Nagy Lajos még istentiszteletet tartott Selymesilosván. „Sok asszony és lány sírt a templomban, az emberek pedig levett kalappal félkörben várták őt a templomból kijövet.” A lelkész érthető okokból a kurátoron kívül senkivel sem beszélt távozási szándékáról, mégis híre ment a faluban, hogy családjával együtt az anyaországra készül.³³ (Az erdélyi falvakat végiglátogató dr. Szűk Odön postatitkár egy évvel azelőtt keltezett tudósítása szerint Nagy Lajos lelkész „agilis jó ember, hívei szeretik”).³⁴

Ezen az október napon történt, hogy Selymesilosva is tudomást szerzett Horthy kormányzó fegyverszünetet kérő rádiószózatáról. A lelkészéknél ismét összeült a családi tanács, hogy eldöntsék, menjenek-e vagy maradjanak. A tanácsstalanságot fokozta, hogy a kocsmáros azt üzentte: elbújtatja őket a Magurában, az Ilosva melletti hegység erdeiben. Végül mégis úgy döntöttek, hogy másnap reggel – a jegyzőékkel együtt – elindulnak. Október 16-án még látták, hogy a magyar katonák telefonhuzalokat szerelnek fel a faluban. Tőlük tudta meg, hogy Szálasi átvette a hatalmat, a harc itt is folytatódik, s tényleg jobban teszik, ha nyugat felé fordulnak. „Bizony, néhány börtöndön kívül mindenünk ott maradt a lakásban. Bútorok, ruhák, iratok, levelek, a majorság (csirke, tyúk, ruca), disznó az ólban és búza a magtárban, a szőlőhegyen a sok gyümölcs, a földeken a kukorica, amely már sárgállott. A szüret október közepével szokott Ilosván és a környéken megkezdődni, s mi éppen október 16-án reggel indultunk a bizonytalanságba.”³⁵ Nagy Istvánék soha többé nem látták a selymesilosvai szőlőhegyet.

Kormányintézkedések

A Horthy-rendszer kormányai nem szorgalmazták, hogy a lakosság szervezetlenül és nagy tömegben meneküljön nyugat felé, különösen Erdélyből nem. Lakatos Géza, az egyébként erdélyi székely származású miniszterelnök utóbb úgy nyilatkozott, hogy kezdettől fogva helytelenítette a „szertelen” menekülést. Helytelenítette már csak azért is, mert nem volt elegendő közlekedési eszköz, a felvevő területek pedig a frontvonal változásával egyre nyugatabbra szorulnak, ahol mind nagyobb gondot jelentett a menekültek elhelyezése és ételmezése. Hogy se meneküljön mindenki a Dunántúlra, kezdetben záróvonalat létesítettek a Tiszánál, de mikor a harcok ezt a térséget is elérték, újra felborult a rend. „A végén szó sem lehetett többé rendcsinálásról... A menekültek személy szerint csak a rövidebbet húzhatták azzal, hogy elhagyták otthonukat, mivel aki hazulról eltávozott, körülbelül mindenéről lemondhatott.”³⁶

A magyar vezetőket később azonban az a vád érte, hogy nem a fenti szempontok megértésével, hanem a várható harci sikerekre való hivatkozással próbálták lecsillapítani a menekült-hullámot. Ráadásul a Fővezérség szeptember 29-i rendelete egyes vélemények szerint „teljesítette a menekülési pánikot” azzal, hogy már elfogadta az önkéntes menekülés tényét, sőt erre nézve intézkedéseket is tartalmazott.³⁷ Gróf Bethlen Béla, akit 1944. szeptember elejével neveztek ki Észak-Erdély polgári kormánybiztosának, viszont úgy vélte: a szóban forgó rendelet lényege éppen az a megállapítás, hogy „polgári vonatkozásban személyi kiűrités nincs”.³⁸

³¹ Bethlen Béla: i. m. 164–165. old.

³² Katona Szabó István: i. m. 20. old.

³³ Nagy István: i. m. 19. old.

³⁴ Szűk Odön: Szórványsors. Erdély, 1940–1944. Dr. Szűk Odön m. kir. postatitkár jelentései. Bp., 1992. 41. old. (Az „agilitás” nem valamiféle nemzeti ellenségeskedést jelentett. Nagy István visszaemlékezése szerint Selymesilosván inkább a katolikus pap volt az, aki fennen hangoztatta magyarságát, a nemzeti ügyekben a konfliktust is kész volt vállalni a környező falvak román lakosságával. Lényegében hasonlóan értékeli a helyzetet dr. Szűk Odön is, aki „izzó magyar lelkű papként” jellemzi az ilosvai plébánost fentebb is idézett munkájában.)

³⁵ Nagy István: i. m. 19–20. old.

³⁶ Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Bp., 1992. 148. old.

³⁷ Somlyai Magda: i. m. 21. old.

³⁸ Bethlen Béla: i. m. 156., 159. old.

Bethlen számára – saját bevallása szerint – „a legnagyobb gondot és a legtöbb munkát a hisztérikus menekülési láznak lefékezése jelentette. Sajnos ez csak részben sikerült...”³⁹ Mindenestre a Vörös János tábornok, kiürítési kormánybiztos által szeptember közepén kiadott ún. elnéptelenítési rendelet, amely a polgári lakosság eltávolításáról szólt, nyomban megjele- nése után hatályon kívül helyezte. Úgy gondolta, hogy sok ezer menekülő pusztulásához vezetne, ha ezt a „nagyon szűkszavú és hiányos”, szállítóeszközökről, szálláshelyekről, ételme- zésről és egészségügyi ellátásról sem gondoskodó rendeletet megpróbálnák végrehajtani. Bethlen Béla szerint „csak önkéntes távozásról lehet szó, saját felelősségre, kockázatra és költ- ségre”.⁴⁰ A kormánybiztos mindenkit, akivel csak találkozott, megpróbált lebeszélni a mene- külésről, bár a magyarellenes atrocitások hírei őt is megdöbbsentették. Az volt a véleménye, hogy nincs annál rosszabb, mint a bizonytalanságba menekülni, hiszen a harcok ott is utolér- hetik az embert. Aki itt marad, az legalább az otthonát megmentheti.⁴¹

Az észak-erdélyi közigazgatás nem minden vezetőjében volt annyi civil kurázszi, mint Bethlen Bélában. Szeptember második felére Marosvásárhely polgári irányítás nélkül maradt, mert a polgármester elhagyta a várost, a helyettese pedig nem volt hajlandó feljönni az óvó- helyről. A nagy múltú településen úrrá lett a fejetlenség, a lakosság menekülni készült. Beth- len kormánybiztos végül a helyi IBUSZ-kirendeltség baloldali gondolkodású vezetőjét bízta meg a város irányításával, aki meg is állta a helyét.⁴²

A magyar katonai és polgári vezetők jó része tehát nem kívánta a lakosság helyzetét és a sa- ját gondolatait súlyosbítani – s nem utolsósorban az egyes országrészek nemzetiségi irányait megváltoztatni – azzal, hogy ösztönzi a menekülést. A menekülők sorsán természetesen meg- próbálták könnyíteni: a leventék és a közigazgatási hivatalok mellett segítségnyújtásra kér- ték, később utasították a magyarországi területek lakosságát is.

Az október közepén hatalomra jutott nyilasok a meneküléssel kapcsolatban is más politi- kát folytattak, mint Horthy köz- és katonai igazgatása: ők már a veszélyeztetett területek tel- jes anyagi és polgári kiürítését rendelték el – immáron nem önkéntes, hanem kötelező jelleg- gel. A nyilas kiürítési rendelkezés azonban csak október 26-án született meg, amikor már nem lehetett befolyással az észak-erdélyi eseményekre.⁴³

A menekülés

Voltak, akik vonatra szálltak, de a legtöbben valószínűleg szekereken indultak neki a nagy- világnak, a Székelyföldről csakúgy, mint a Szilágyságból.⁴⁴ Selymesilosvát a lelkész és a jegy- ző családja két ekhós szekérral és egy kisebb szénásszekérral hagyta el, ez utóbbit a fiatal taní- tó hajtotta. (Később kiderült, hogy a fogatokat a jegyző hivatalos rekvirálás útján szerezte a szomszéd román faluból. „Az oroszok ugyanis elvették volna” – zárta le a kérdést a jegyző.) A diósádi postát is szakérral menekítették; a hivatalt Nagy István nagynéje vezette.⁴⁵

A szilágyságiak ekkor már csak a nagykárolyi országúton át tudtak kicsúszni az oroszok harapófogójából. Igazi káosz volt ekkor Észak-Erdélyben. Két, egymást sem nagyon szívelő hadsereg, a szovjet és a román üldözött két, egymást szintén bizalmatlanul méregető hadsere- get, a németet és a magyart egy olyan földön, amelynek románsága szorongva reménykedett, ha a „frontátvonulásra” gondolt, magyar és német lakossága pedig a legrosszabbra próbált meg felkészülni. Netán éppen menekülőben volt. Mindezt tetézte a Horthy-proklamáció és a nyilas puccs politikai zűrzavara...

Tüzérség, lovasság, gyalogság, trén, németek, magyarok vegyesen igyekeztek kimenekül- ni a bekerítésből, és zsúfolódtak össze a keskeny országúton. A Zilah melletti Meszes-hegysé- gen át vezető út birtoklásáért a német és a magyar csapatok között verekedésre is sor került.⁴⁶

³⁹ Uo. 160. old.

⁴⁰ Uo. 172–173. old.

⁴¹ Uo. 191. old.

⁴² Uo. 177–179. old.

⁴³ *Somlyai Magda*: i. m. 22–24. old.

⁴⁴ *Bartis Ferenc*: i. m. 10. old.

⁴⁵ *Nagy István*: i. m. 20–22. old.

⁴⁶ *Potoczky Kálmán*: Emlékeim az erdélyi visszavonulásról. In: *Honismeret* 1991. 2. sz. 58. old. (Úgy lát- szik, hogy Potoczkyék egysége éppen akkor és ott járt, amikor és ahol Nagy Istvánék is keresztülha- ladtak.)

A selymesilosvai menekülők három szekere a falutól 6 kilométerre, Sarmaságnál érte el a visszavonuló katonaságtól ellepett országutat. „Ezek közé a menekülő katonai oszlopok közé ékelődve jöttünk esőben, sárban Isten segítségével egy ekhós szekéren, rajta néhány koffer, egy kis ennalvaló s két hirtelen megöregedett ember, édesapám és édesanyám, akik akkor már világosan érezték, hogy ami elmúlt, örökre elmúlt, s vissza nem jön soha már.”⁴⁷

A lelkészek és a jegyzők Nagykárolytól a Vállaj–Métászalka–Kisvárdai útvonalon szekereztek tovább. Csapnál keltek át a Tiszán, s látták, hogy Ungvár felől szintén menekültek özönlének. Kétheti vándorlás után Szomotornál elváltak egymástól: a lelkészek innen egy vasúti tisztviselő családjával társulva vonattal folytatták útjukat a Felvidéken keresztül, s Léva, Galánta, Pozsony és Mosonmagyaróvár érintésével jutottak el a Győr közelében fekvő Pázmándfalura, ahol rokonaik éltek. A hosszú, túlterhelt vasúti szerelvények csak lépésben vánszorogtak, egymástól mintegy száz méter távolságra. A mozdony fűtésére kukoricát gyűjtöttek be, mert szén és fa nem volt.

Szinte az egész utazásra rányomta a bélyegét, hogy olyan sokáig halogatták az indulást Selymesilosván: útjuk olykor a szó legszorosabb értelmében vett meneküléssé vált. Még ott voltak Kisvárdán, amikor hirtelen orosz lovasság rohanta a várost, s utcai harcba keveredett a korszakos magyar őrséggel. Néhányszor abba a szobába is beelöltek, ahol az erdélyi menekülők húzták meg magukat. Úgy tűnt, hogy az oroszok el is foglalták a várost, de éjjel újra fegyverropogás kezdődött, s reggel már német katonák jöttek ivóvizet kérni. Tokajnál megint csak azért állt egy óra hosszát a menekülők vonata, mert az oroszok már a vasútvonalat is megközelítették. Néhány kilométerre onnan egy faluban folyt az utcai harc, odahallatszott a géppisztolyosok hangja és a géppuskák kattogása.

A lelkész és családja mind a visszavonuló katonákról, mind a menekülési útvonal civil lakosságának viselkedéséről felemás tapasztalatokat szerzett. Az első éjszakán a melléjük sodródott magyar katonák két lovukat lopták el, s amikor Nagy István panaszra ment a parancsnokságra, az ezredes csak széttárta a karját, s annyit mondott, hogy „aki bírja marja... Szerezzek én is valahogy. Szabad a vásár, de ha valakit rajtakapnak, agyonlöveti, mert hadiállapot van.” Ahogy a kolozsváriakra sem hatott megnyugtatólag a tisztek menekülése, úgy Kisvárdán sem tett jó benyomást, hogy a menekülők látták: az egyik udvaron a magyar katonák égetik az egységük iratait. Egyedül a tábori csendőrök maradtak nyugodtak a zűrzavarban. Mindenki menekült, de ők parancsukhoz híven a keresztvezésekben állva irányították a forgalmat, és igyekeztek rendet teremteni.

A polgári lakosság sem fogadta a menekülteket mindig és mindenhol azzal a vendégszerezzéssel, amit ők a nehéz időkre való tekintettel elvártak volna. Nagy Lajosé a menekülés második éjszakáját az érkávi református pap udvarán töltötték, de ő még arra sem méltatta lelkész kollégáját, hogy a zuhogó esőben behívja a fedél alá. Nógrádszakálón a lakosság ugyan körülözlönlötte a menekültvonatokat és krumplit, kenyeret, lisztet hozott az otthontalanoknak, de a helybeliek semmit sem adtak ingyen, hanem csak sóért vagy petróleumért.

A szintén felvidéki Perbenyik községben viszont egy értelmiségi család befogadta a selymesilosvai menekülteket éjszakára. „Apámék meleg szobában aludtak, jó meleg vízben végre meg is mosakodhattak, s jó vacsorával vendégeltek meg minket a háziak. Én a lovak mellett töltöttem az éjszakát, le is szerszámoztam őket. Az istállóban jóízűek ropogtatták a szénát, miközben kint zuhogott az októberi eső. Emberre-állatra felfrissítőleg hatott ennek az emberséges magyar családnak a vendégszeretete.” És a pozsonyi magyarok is ételmet, gyógyszert, ruhaneműt osztogattak a menekülteknek, amikor vonatuk befutott az állomásra.⁴⁸

Mérleg

Az 1944. őszi észak-erdélyi menekülés kétségtelenül egyike volt a romániai magyarságot a XX. században ért legsúlyosabb veszteségeknek,⁴⁹ a számadatok körül azonban olyan sok a bizonytalanság, hogy inkább csak becslésekről lehet szó. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint 1 millió 376 ezer magyar anyanyelvű személy élt Észak-Erdélyben, ami a lakosság

⁴⁷ Nagy István: i. m. 21. old.

⁴⁸ Uo. 22–27. old.

⁴⁹ Dávid Zoltán: A magyarok száma és területi elhelyezkedése Romániában az 1992. évi népszámlálás adatai szerint. In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Szerk.: Kovács József. Bp., 1994. 68. old.

47,5%-át tette ki. (Arányuk akkor csaknem 1%-kal meghaladta a románokét.) 1948-ra a magyarság regisztrált létszáma 248 ezerrel, aránya közel 8%-kal esett vissza Észak-Erdélyben.⁵⁰ A létszámcsökkenés valós méreteit mindazonáltal nehéz pontosan felmérni.⁵¹

A bizonytalanság több okra is visszavezethető. Az erdélyi menekültek számáról a korabeli sajtóban lényegében semmiféle adat nem jelent meg, bár megpróbáltatásairól sokat cikkeztek.⁵² Sajnos a hivatalos statisztikák alapján is csak a kérdés körvonalait lehet megrajzolni. Az etnikai folyamatok nyomon követését a romániai népszámlálások eltérő adatrögzítő, értékelő és közlési gyakorlata, az egymásnak ellentmondó népszámlálási eredmények egybevetését pedig a publikált adatok körének szűkítése nehezíti meg.⁵³ Az is problémát jelent, hogy a népszámlálások vagy az anyanyelvet, vagy a nemzetiséget, vagy a kettőt együtt tüntetik fel.⁵⁴

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a 2. bécsi döntés után Dél-Erdélyből és a Regátból Észak-Erdélybe is beköltöztek menekült magyarok (az ott letelepedettek száma 1944 februárjáig megközelítette a 106 ezret),⁵⁵ valamint az, hogy a magyar fennhatóság négy éve alatt az anyaországból számos közalkalmazott került át Erdélybe (a jegyző is így kapott állást Selymesilosván).⁵⁶ És azokat, akik az őshonos észak-erdélyiekhez képest gyökérteleneknek számítottak azon a vidéken, valószínűleg könnyebben sodorta magával a menekülők árja.

A Népgondozó Hivatal, illetve a Népjóléti Minisztérium és a Központi Statisztikai Hivatal háború után készített nyilvántartásai sem lehetnek pontosak. A szociális ellátásra, segélyre nem szorulókat, valamint a hadifogságban levők regisztrálására feltehetően nem került sor.⁵⁷ (Utóbb az Erdélyből menekült Nagy Istvánnak is be kellett vonulnia, nyugatra vezényelték, majd amerikai és francia hadifogolytáborok lakója volt 1946 márciusáig.)

Az észak-erdélyiek 1944. őszi menekülését nem gazdasági okok vagy más egzisztenciális előnyök motiválták legfőképpen, hanem „a túlélés volt az elsődleges cél”, ezért azok közül, akik úgy gondolták, hogy már elmúlt az életveszély, sokan visszatértek eredeti lakóhelyükre.⁵⁸ A Gyergyószentmiklós melletti Szárhegy menekültjei pedig éppenséggel csak Szilágy-csehiig jutottak el, s a következő tavaszon haza is indultak. (Távollétükben az egész Szárhegyet kirabolták a román szabadcsapatok. A hazatérőknek vetőmagjuk sem maradt...)⁵⁹ Észak-Erdély polgári kormánybiztosát, a hadi események miatt Budapestre vetődött Bethlen Bélát is állandóan a visszatérés gondolata foglalkoztatta. 1945 februárjában már többen is akadtak, akik Pestről megkockáztatták a visszautat Erdélybe; az a hír is elterjedt, hogy ezt áprilisiig bárki joghátrány nélkül megteheti. (1945 márciusában Bethlen gróf is hazautazott Désre, ahol a román hatóságok azonnal őrizetbe vették.)⁶⁰

Stark Tamás szerint a menekültek létszámára legjobban a román állampolgársági törvény kapcsán lehet következtetni. Az 1945-ben megjelent rendelkezés kimondja, hogy azok a személyek, akik az ellenséges erőkkel önként elhagyták Észak-Erdélyt, elvesztik román állampolgárságukat. A román földbirtoktörvény károsultjainak számából lényegében hasonló következtetést lehet levonni: ezek szerint 1944 őszén valamivel több mint 300 ezren hagyták el szülőföldjüket. A menekültek egy része véglegesen Magyarországon maradt, bár az erdélyiek

⁵⁰ Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. In: Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve. Főszerk.: Juhász Gyula. Bp., 1988. 42–43. old.

⁵¹ Vécsei Károly: Adatok az erdélyi magyarok számáról és területi megoszlásáról. In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1994. 75. old.

⁵² Stark Tamás: Magyarország második világháborús embervesztesége. Bp., 1989. 67. old.

⁵³ Varga E. Árpád: i. m. 37. old.

⁵⁴ Dávid Zoltán: i. m. 68. old.

⁵⁵ Varga E. Árpád: i. m. 42. old.

⁵⁶ Szűk Ödön: i. m. 41. old.

⁵⁷ Stark Tamás: i. m. 71. old.

⁵⁸ Uo. 67. old.

⁵⁹ Bartis Ferenc: i. m. 10–11. old.

⁶⁰ Bethlen Béla: i. m. 15., 210–211. old.

nagyobb hányada hazatért. Az 1944 őszen tetőpontra hágott menekültáradat csak 1947-ben apadt el fokozatosan.⁶¹ Vécsei Károly szerint mintegy százezer magyar hagyta el Erdélyt „1944 után”,⁶² Dávid Zoltán „a második világháború alatt és után” kivándorolt 125 ezer romániai magyarról beszél.⁶³ (Nem világos, hogy az utóbbi adat magában foglalja-e valamilyen mértékben a 2. bécsi döntés után Magyarországra távozó dél-erdélyi magyarok számát, s az sem egyértelmű – sem Vécseinél, sem Dávidnál –, hogy pontosan mely évek, milyen időszak menekültjeiről van szó.)

Az mindenesetre bizonyos, hogy az 1944. őszi erdélyi menekülés jelentősen hozzájárult a romániai magyarságra nézve kedvezőtlen demográfiai változásokhoz. És nem egyedül a kivándorlás-kimenekülés közvetlen következményei révén, hanem közvetett hatásával is. A menekülés megkönnyítette, hogy a román politikai vezetés folytassa Erdély etnikai arculatának átfarmálását. Az eltávozott magyar tisztviselők, alkalmazottak helyére román nemzetiségűek jöttek, és a földreform is nagyarányú bevándorlással, illetőleg betelepítéssel járt. Végeredményben a magyarok aránya jobban csökkent Erdélyben, mint a számuk.⁶⁴

A pusztá demográfiai adatoknál még fontosabbak – bár egzaktt módon szintén nehezen felmérhetők – a menekülés kulturális hatásai. Észak-Erdély egy része magyar értelmiség nélkül maradt, ami nemcsak az erdélyi magyarság, hanem az egész romániai társadalom számára nehezen pótolható és következményeiben máig ható szellemi veszteséget jelent. A kettős elnyomás alatt így még védtelenebb volt a magyar kisebbség, amelynek számára a második világháború vége nem felszabadulást, hanem újabb megpróbáltatásokat jelentett. „Lélektanilag talán azt volt a legnehezebb feldolgozni, hogy a trianoni békediktátum nem egy pillanatnyi érdekből született igazságtalan határozat, hanem egy megismételhető, nem korrigálható döntés volt.”⁶⁵

A menekültek szétszórátása azáltal vált teljessé, hogy a menekülthullám nem állapotodott meg a trianoni határok között, hanem átcsapott a Kárpát-medencén. (A selymesilosvai lelkész családjá sem csak Magyarországon szóródott szét: többek között Debrecenben, Nyíregyházán, Budapesten és Kaposváron él a rokonság, de volt köztük, aki az Egyesült Államokig és Argentínáig vándorolt. A franciaországi hadifogolytáborokban sínylődő és otthona elvesztése miatt elkeseredett Nagy István pedig az éhhalál küszöbén beállt az Idegenlégióba...)

Azok az erdélyi menekültek, akik végül Magyarországon telepedtek le, valószínűleg alakítottak valamit a társadalmi mentalitáson, a közgondolkodáson. Országos szerveződésre a pártállami időkben nem gondolhattak, de kisebb közösségekben általában számon tartották egymást. És azt is, hogy mi köti őket Erdélyhez. Jelenlétük nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy a magyar társadalom mindvégig fogékony volt az erdélyi magyarság sorsával összefüggő kérdések iránt. A megoldatlan etnikai konfliktusok, a kibeszélhetetlen egyéni és nemzeti sérelmek logikus és természetes módon kapcsolódtak össze a kommunista rendszer kritikájával, és az 1980-as évek végén nem elhanyagolható szerepet játszottak a politikai változásokban, Magyarországon csakúgy, mint Romániában.

Nagy Zoltán

⁶¹ Stark Tamás: i. m. 67–70. old.

⁶² Vécsei Károly: i. m. 76. old.

⁶³ Dávid Zoltán: i. m. 58. old.

⁶⁴ Hoóz István: A nemzetiségi struktúra átalakulása a Kárpát-medencében. In: Magyarország történeti demográfiája, 896–1995. Millecentenáriumi előadások. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1997. 400. old.

⁶⁵ Uo. 400. old.

Új vezetősége van az ózdi Lajos Árpád Honismereti Körnek

Több mint negyven esztendeje, 1962. november 9-én jött létre az Ózdi Honismereti Kör, amely 1986-ban, a jeles néprajzkutató 75. születésnapján vette fel Lajos Árpád nevét.

A Honismereti Kör megalakulásától kezdve fő feladatának tekintette Ózd város és térsége népi hagyományainak gyűjtését, feltárását, őrzését, a gyűjtött anyag feldolgozását, bemutatását rendezvények, kiállítások, publikációk révén. Ez utóbbi különösen erőssége volt a Körnek, ami hozzájárult ahhoz, hogy az elmúlt évek során jelentős, országosan elismert hírnévre tett szert.

A Lajos Árpád Honismereti Kör nemrég tartotta vezetőségválasztó közgyűlését a Városi Múzeum kiállítótermében. A megjelenteket *Csorba Lajos*, a Kört fenntartó Városi Művelődési Központ igazgatója köszöntötte. Kijelentette, hogy a honismereti munka a közművelődési tevékenység szerves része. Ezt követően *Kocsik László*, a közgyűlés levezető elnöke áttekintette a Kör fontosabb eredményeit, hangoztatva, hogy a múlt egykor jelen volt, a mi jelenük pedig a jövő múltja lesz, ezért nem mindegy, miként tevékenykedünk.

A vezetőségválasztás eredménye: A Honismereti Kör elnöke: *Döbör Istvánné*, a Vasvári úti Általános Iskola tanára; titkár: *Balogh Lászlóné* nyugalmazott tanár. A vezetőség tagjai: *Gázsikné Kovácsics Erzsébet* a Polgármesteri Hivatal Művelődési, Ifjúsági és Sport Ügyosztályának főtanácsosa, *Dobosy László* az ózdi Városi Múzeum igazgatója és *Kocsik László* újságíró, a Városi Közművelődési Központ művelődésszervezője.

Döbör Istvánné
a Honismereti Kör új vezetője

Kerékgyártó Mihály

Felhívás minden magyarhoz

A harmadik évezred első évtizedében II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának 300. évfordulóját ünnepli a magyar nemzet. A Fejedelem függetlenségi küzdelmeinek kiemelkedő eseménye volt az *Ónodi Országgyűlés*, ahol kimondták a magyart évszázadok óta elnyomó Habsburg-ház trónfosztását. Egyhangúlag, nagy lelkesedéssel kiáltották a rendek: Éb ura fakó – mától József nem királyunk!

Az Ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület – amely elindítója volt az ónodi vár restaurálásának, a Muhi csata emlékműve létesítésének, emlékművet állított I. Rákóczi Györgyné Lorántffy Zsuzsannának és a II. világháború elesetteinek – az ónodi országgyűlés 300. évfordulójára, 2007-re Ónodon II. Rákóczi Ferenc szobrának felállítását javasolja az ország lakosságának és minden rendű és rangú szervezetének és intézményének.

Erre nézve elkülönítve rendelkezésre bocsátja számlaszámát

11734004–20433536

Ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület

Ha Isten segít és minden magyar akarja Ónodon a nevezetes esemény színhelyén az örök példaként előttünk álló II. Rákóczi Ferenc szobrával lesz gazdagabb az ország.

Ónod, Miskolc 2001.

Dr. Udvary Sándor
alelnök

Csizmadia László
titkár

Dr. Ágoston István György
elnök

Gyarmati Sándorné